

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בהעלותך, תשע"ב
מספר 970מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על הקשר בין המנורה לארץ ישראל דב לויטן

פרשתנו פותחת במצוות העלאת הנרות: "וַיַּדְבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל-אַהֲרֹן וְאֶמְרָתָּ אֵלָיו, פְּהַעֲלֹתְךָ אֶת-הַנֵּרוֹת, אֶל-מוֹל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה יָאִירוּ שְׂבַעַת הַנְּרוֹת" (ח-ב-ג). הכתוב ממשיך בתיאור קצר ותמציתי מאוד של המנורה, ורש"י מעלה כאן את שאלתו הידועה: למה נסמכה פרשת המנורה לפרשת הנשיאים? תשובתו מתבססת על המדרש בתנחומא (במ' ה):

לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו, שלא היה עמהם בחנוכה, לא הוא ולא שבטו, אמר לו הקב"ה חייך, שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות. הרמב"ן מקשה על פירושו של רש"י לשאלה למה חלשה דעתו של אהרן; הרי הוא, אהרן, הנכנס לפני ולפנים ביום הכיפורים, והוא המקריב חביתין, והוא העוסק בשאר עבודת הקרבנות.¹ זאת ועוד, כאשר בית המקדש חרב אין גם הדלקת נרות? והרמב"ן מסביר בשם "מגילת סתרים" לרבנו ניסים שהכוונה לנרות חנוכה של החשמונאים בימי בית שני, שיתקיימו לעד אף לאחר חורבן בית המקדש:² יש חנוכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה וחנוכה שקרויה על שם, והיא חנכת בני חשמונאי, ולפי כך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח... אבל לא רמזו אלא לנרות חנוכת חשמונאי שהיא נוהגת אף לאחר חורבן בגלותו.

מכאן למדים שבעיני החכמים שתיקנו את הדלקת נרות החנוכה מדובר בהמשך של הדלקת נרות המנורה במקדש. הרב שמואל יעקב רובינשטיין, בעל "שארית מנחם", ממשיך את גישתו של הרמב"ן ומדגיש אף הוא את הקשר בין הדלקת הנרות בפרשתנו ובין מרד החשמונאים וארץ ישראל:

אשר חולשת דעתו של אהרן היתה בעיקרה על הסיבה שבשבילה זכו הנשיאים ליטול חלק בראש החנוכה, היינו כפי מה שפירש רש"י בכמה מקומות ובפרשת "נשא" על הפסוק: "הם נשיאי המטות". פירש: הם שהוכו במצרים בשביל ישראל על ידי הנוגשים המצרים הארורים, והם שזכו בשביל זה להיות נשיאים בישראל. זאת ולא אחרת הביאה את אהרן לחולשת הדעת כאשר לא הוא ולא שבטו סבלו כלום בשביל אחיהם, ובעת שאחיהם היו נתונים בצרה הם ישבו במנוחה, כי כידוע שבט לוי לא היה בכלל השעבוד. ועל כן חשב, שמחמת זה לא זכה לא הוא ולא שבטו להיות בחנוכה. כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה אמרו חכמנו ז"ל (מועד קטן) כל המתאבל דייקא. ועל כן לא ראה בשמחתה ועל כן נחלשה דעתו.

אבל על זה נאמר לו: שלך גדולה משלהם, שאתה עומד ומדליק את הנרות, כי הם מסרו נפשם ושפכו דמם כמים. אבל זה היה בגולה, שם נשפך דם אחינו כמים, אבל לא נשאר מזה אף רושם כל שהוא, דל כבודנו בגולה, ואין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ.

* ד"ר דב לויטן מתמחה בהיסטוריה פוליטית של מדינת ישראל. הוא מרצה בחוג המשולב במדעי החברה באוניברסיטת בר-אילן ובמכללה האקדמית אשקלון.

¹ הרב יהודה עמיטל, "זכות ראשונים", בתוך: יהודה שביב, דורש בציון: דרשות לפרשות שבוע, בהעלותך, הסתדרות המזרחי-הפועל המזרחי, ירושלים תש"ס, עמ' 239-241.

² תורת חיים, במדבר, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"א, עמ' ס', הערה 3.

ברם גדולה שלך משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות. אתה תדליק ותטיב את נר ישראל, ואתה ושבטך הם שיעמדו בראש ויכריזו מי לד' אלי! ועל ידיהם תבנה ותכון עיר הקודש, ועל ידם קול ד' ישמע בערי יהודה וירושלים, ושלך גדולה משלהם וזה שקיים לעולם.³

שאלה נוספת בפרשתנו נוגעת לתיאור המתמצת של המנורה: וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמִּנְרָה מִקְשָׁה זָהָב עַד-יָרֵכָה עַד-פְּרָחָה מִקְשָׁה הוּא כַּמְרָאָה אֲשֶׁר הָרָאָה ה' אֶת-מֹשֶׁה בְּן עֲשָׂה אֶת-הַמִּנְרָה (פס' ב). מדוע התורה חוזרת כאן על תיאור המנורה, הלא כבר בפרשת "תרומה" (שמ' כה: לא-מ) ובפרשת "ויקהל" (שמ' לז: יז-כד) מופיעים תיאורים מפורטים של עשיית המנורה?⁴

אפשר להסביר שאזכור מעשה המנורה דווקא בפרשתנו נוגע לקשר האמיץ בין המנורה לארץ ישראל. בפרשתנו מסופר על סיום ההכנות של בני ישראל לקראת היציאה למסע במדבר סיני אל עבר ארץ ישראל, ועם ההכנות האלה נמנית גם היצירה של מנורת בית המקדש.

אם נצרף את שתי הגישות שהוצגו כאן, הרי המנורה קשורה מצד אחד להכנות לקראת הכניסה לארץ-ישראל, ומצד אחר היא החוט המקשר בין תקופת בית ראשון למרד החשמונאים בתקופת בית שני⁵ ולהדלקת נרות חנוכה לאחר חורבן בית שני.

על חשיבותה של המנורה במישור הארץ-ישראלי ניתן ללמוד משפע המקומות שבהם שימשה המנורה מוטיב שכיח מאוד בקישוטי בתי כנסת בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד. לפי ההקשר והשימוש במוטיב זה ברור מאליו שמדובר במנורת בית המקדש. לדוגמה, במערות הקבורה בבית שערים, בתבליט מבית הכנסת באשתמוע,⁶ בפסיפסים בבתי הכנסת בציפורי ובבית אלפא, בבית הכנסת 'שלוש על ישראל', ביריחו ובמטבע שהטביע המלך החשמונאי מתתיהו אנטיגונוס השני (40 – 37 לפנה"ס). בכל המקרים הללו אין למנורה בסיס המופיע בתבליט שבשער טיטוס, אלא שלוש רגליים.⁷ גם גילויים ארכיאולוגיים חדשים מעידים על השימוש בסמל המנורה לאחר חורבן הבית השני. כגון, בחפירות הארכיאולוגיות שמקיימת רשות העתיקות ליד עכו נחשף חותם עשוי חרס ובו מנורת שבעת הקנים מהתקופה הביזנטית (המאה השישית לספירה). המחקר ההיסטורי והארכיאולוגי מלמד שרק לאחר חורבן הבית השני הפכה מנורת שבעת הקנים לסמל נפוץ ביהדות ובעל משמעות סמלית חזקה מאוד. אשר על כן, רק לאחר חורבן בית שני נפוץ בארץ ישראל (ואף מחוצה לה) תיאור המנורה על גבי חפצים וממצאים שקשורים לקבורה ולאמנות בתי כנסת.⁸

המנורה כסמל לאומי של מדינת ישראל

עם הקמת המדינה התעורר צורך בסמלים לאומיים, כגון סמל, המנון ודגל, וועדת סמלים שהקימה מועצת המדינה הזמנית בחרה בהצעה שהגישו האחים המעצבים גבריאל ומקסים שמיר. ב"א בשבט תש"ט (10 בפברואר 1949), נקבעה המנורה המעוטרת משני צדדיה בענפי זית לסמל הרשמי של מדינת ישראל. העיטור של ענפי הזית מופיע במראות שנתגלו לנביא זכריה: "וְרָאִיתִי וְהִנֵּה מְנֹרֹת זָהָב כְּלָה... וְשָׁבְעָה נְרָתֶיהָ עָלֶיהָ... וְשָׁנִים זֵיתִים עָלֶיהָ" (ד: ב-ג). המעצבים נדרשו לעשות תיקונים כדי שהמנורה תהיה דומה לתבליט המפורסם בשער טיטוס ברומא, ובכך לסמל את חזרת המנורה לארץ ישראל.⁹ עובדה זו מדגישה שוב את הקשר ההדוק בין המנורה לארץ ישראל גם במדינת היהודים המתחדשת.

סיכום - קו ישר מחבר בין מעשה המנורה, יצירת כפיו של בצלאל בן אורי (כמפורט בספר שמות), דרך פרשתנו המספרת על סיום ההכנות של בני ישראל לקראת המסע אל עבר ארץ ישראל, לבין הצבת המנורה (המנורות) בבית ראשון ובבית שני והשימוש במנורה כמוטיב חשוב בפסיפסי בתי הכנסת לאחר חורבן בית שני (ולהבדיל בתבליט בשער טיטוס), ועד "לשובה" של המנורה לארץ ישראל כסמלה הממלכתי של מדינת ישראל.

³ הרב ש"י רובינשטיין, "פרשת בהעלותך", שארית מנחם, חלק שני: ויקרא-במדבר, פאריז תש"ד-1954, עמ' קלג-קלד.

⁴ דעת מקרא, במדבר, ח, ב-ד, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ח, עמ' פ"ט.

⁵ מנורת הזהב שנעשתה במדבר הוצבה במשכן, ולאחר כניסת בני ישראל לארץ הובאה למשכן שילה ולבית המקדש אשר בנה שלמה (מלכים-א ז, א, מט). על פי המסורת נגנזה המנורה עם ארון הברית בימי המלך יאשיהו. בעת הקמת הבית השני נעשתה מנורה חדשה, והיא נשדדה מבית המקדש בידי אנטיוכוס הרביעי, ועם חידוש העבודה בבית המקדש יצרו החשמונאים מנורה חדשה משיפודי מתכת, ולאחר זמן נעשתה מנורה חדשה מזהב.

⁶ התבליט מוצג היום במוזיאון רוקפלר.

⁷ לדעת רוב הפרשנים היו למנורה שלוש רגליים. ראו בעניין זה את מאמרו של אורי כהן, "המנורה", דף שבועי לפרשת "בהעלתך" תש"ע (מס' 863).

⁸ רחל חכלילי ורבקה מרחב, "מנורת הפולחן בימי בית ראשון ובית שני על פי המקורות והממצא הארכיאולוגי", בתוך: יעל ישראלי (עורכת), גלגולו של סמל, הוצ' מוזיאון ישראל, ירושלים 1998.

⁹ אף שרוב החוקרים סבורים שבסיס המנורה היה אחר, והיו לה שלוש רגליות כמתואר לעיל. יש הרואים באור המנורה ובנורותיה סמל לרעיון של עם ישראל שאמור לשמש אור לגויים.